

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/834,Wystawa-Przeciwko-kilku-myslom-co-nie-nowe-Procesy-krajowcow-za-kontakty-z-parys.html>
17.03.2026, 19:19

Wystawa „Przeciwko kilku myślom... co nie nowe. Procesy krajowców za kontakty z paryską »Kulturą«”

19.07.2006

W ramach obchodów Roku Jerzego Giedroycia organizowanych przez Instytut Pamięci Narodowej, 26 maja 2006 r. w Gdańsku została otwarta wystawa „Przeciwko kilku myślom... co nie nowe. Procesy krajowców za kontakty z paryską »Kulturą«”, przygotowana przez OBEP w Gdańsku i BEP w Warszawie. W otwarciu wystawy wziął udział Wojciech Sikora, który reprezentował Henryka Giedroycia, dyrektora Instytutu Literackiego w Maisons-Laffitte.

Wystawa ukazuje najważniejsze procesy Polaków w kraju za współpracę z Jerzym Giedroyciem i paryską „Kulturą”, które miały miejsce za rządów Władysława Gomułki.

Jej celem jest zaprezentowanie oddziaływania paryskiej „Kultury” na Kraj wolnym słowem, co stało się jednym z podstawowych założeń linii politycznej Giedroycia i Zespołu Instytutu. Postawy tej części powojennego uchodźstwa, dla której istotne były kontakty krajowe, z punktu widzenia władz PRL stanowiły zagrożenie dla systemu komunistycznego w Polsce i stąd przeciwko paryskiej „Kulturze” skierowano aparat bezpieczeństwa.

Wystawa przytacza credo paryskiej „Kultury”, zapisane w jej drugim numerze w 1947 roku. Przybliża sylwetki Redaktora i jego najbliższych współpracowników: Józefa Czapskiego, Zofii Hertz, Zygmunta Hertza, Henryka Giedroycia, Juliusza Mieroszewskiego. Prezentuje stosunek środowiska paryskiej „Kultury” wobec przemian nad Wisłą, poczynając od „odwilży” po wydarzenia z 1968, poszukiwanie kontaktów krajowych i nawiązywanie relacji z Klubem Krzywego Koła – pomimo iż reżim komunistyczny nie dopuścił na rynek krajowy wydawnictw Instytutu Literackiego z Paryża, których rozpowszechnianie zostało prawnie zakazane w 1950 roku.

Wystawa ukazuje, jak za decyzjami Zespołu paryskiej „Kultury” o cofnięciu kredytu zaufania Gomułce i niepodjęciu żadnych rozmów z władzami PRL, idą represje ze strony reżimu. Komuniści zastosowali wzmożoną cenzurę wobec paryskiej „Kultury” i konfiskatę wydawnictw Instytutu przysyłanych do Polski, a kontakty z krajem, m.in. KKK – „ośrodkiem wolnej myśli” postanowili rozwiązać za pomocą bezpieki. Osobne plansze poświęcone są aresztowanym i skazanym za kontakty z Instytutem Literackim: Hannie Szarzyńskiej-Rewskiej, Andrzejowi Markiewiczowi, Annie Rudzińskiej i Jerzemu Kornackiego. Dalej pokazane są represje wobec pisarzy, którzy nie dość, iż podpisali „List 34” czy sympatyzowali z jego sygnatariuszami, to współpracowali bądź kontaktowali się z paryską „Kulturą”. Komuniści wytoczyli aparat bezpieczeństwa przeciwko Janowi Józefowi Lipskiemu, Melchiorowi Wańkowiczowi, Januaremu Grzędzińskiemu, Stanisławowi Cat-Mackiewiczowi czy prześmiewcy rządów Gomułki Januszowi Szpotańskiemu. Gdy po marcu 1968 roku przecięcie kontaktów paryskiej „Kultury” z Krajem okazało się niemożliwe, reżim przystąpił do jednej z najpoważniejszych operacji, która miała na celu skompromitowanie Giedroycia i Zespołu Literackiego w oczach Polaków w kraju i na emigracji. Ekspozycja ilustruje przedsięwzięcia operacyjne SB o kryptonimie „Turysta” i „Pajęczyna”, dotyczące tzw. sprawy taterników. Wiosną 1969 roku na granicy polsko-czechosłowackiej zostali aresztowani Maciej Kozłowski i Maria Tworkowska, którym zarekwirowano 186 książek Instytutu Literackiego i 311 broszur – odbitek z paryskiej „Kultury”. Wystawa odsłania jak za sprawą śledztwa na ławie oskarżonych zasiedli Maciej Kozłowski, Maria Tworkowska, Krzysztof Szymborski, Jakub Karpiński oraz Małgorzata Szpakowska, którym postawiono zarzut współpracy

z „Instytutem Literackim, kierowanym przez Giedroycia, a szkalującym ustrój i naczelne organa PRL oraz podważającym zasady ustrojowe”. W lutym 1970 zapadły wysokie wyroki, które w wyniku rewizji wniesionej do Sądu Najwyższego 27 kwietnia wyniosły: Maciejowi Kozłowskiemu złagodzone karę 4 lat i 6 miesięcy pozbawienia wolności na 3 lata; Marii Tworowskiej 3 lata i 6 miesięcy zamieniono na 1 rok i 9 miesięcy; Krzysztofowi Szymborskiemu 3 lata i 6 miesięcy na 2 lata i 4 miesiące; Jakubowi Karpińskiemu karę 4 lat zmniejszono do 2 lat i 8 miesięcy; Małgorzacie Szpakowskiej zamiast 3 lat wymierzono 1 rok i 6 miesięcy.

[Poprzedni Strona](#)

[Następny Strona](#)

Credo paryskiej „Kultury”

Jesteśmy zdania, że osłabienie więzi łączącej Polskę z Zachodem wynika nie tylko z faktu, że po drugiej wojnie światowej Polska znalazła się politycznie w sowieckiej sferze wpływów i interesów. Powodów należy doszukiwać się głębiej - w zjawisku ciężkiego kryzysu, jaki przeżywa dziś cała kultura europejska. [...]

KULTURA znalazłszy się w samym sercu europejskich dążeń do odrodzenia kulturalnego, pragnie wykorzystać ten przywilej w kierunku ponownego związania z nim polskiego ruchu umysłowego w kraju i na emigracji. Nie wydaje nam się bowiem słusznym przekonanie, że pomiędzy krajem i emigracją powstała przepaść nie do zasypania. Przerzucanie pomostu pomiędzy nami, którzyśmy wybrali świadomie emigrację polityczną, jest tylko kwestią taktu, zdrowego rozsądku i uczciwego podziału ról. Nie przyczyni się doń jednak nigdy bezwiedne często i nieświadome rozłupywanie kultury polskiej na kulturę „krajową” i kulturę „emigracyjną”. Nie ma dwóch kultur polskich, są tylko uczeni, pisarze i artyści polscy, którzy pracują dla jednej i tej samej kultury polskiej w miarę swych sił, umiejętności i możliwości.

KULTURA pragnie wykorzystać swoją wolność od ucisku i skrępowania politycznego nie po to, żeby służyć ghettu polskiemu na emigracji, ale po to żeby przełamać jego izolację zarówno w stosunku do Europy, jak i w stosunku do kraju.

KULTURA pragnie wypełnić tę lukę, jaką w twórczości uczonych, pisarzy i artystów w Polsce wytworzył stan politycznego odcięcia od procesów i przeobrażeń duchowych na zachodzie Europy.

Zespół

„Kultura” 1947 nr 2-3

Zespół Instytutu Literackiego i paryskiej „Kultury”

Instytut Literacki powstał z inicjatywy Jerzego Giedroycia wiosną 1946 roku w Rzymie przy 2. Korpusie Polskim gen. Władysława Andersa. Na początku wydawał tylko książki.

W czerwcu 1947 roku ukazał się pierwszy numer „Kultury” w redakcji Jerzego Giedroycia i Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Jesienią tegoż roku Giedroyc przeniósł wydawnictwo do Maisons-Laffitte pod Paryżem, a pierwszoplanowe miejsce w jego działalności zajęła „Kultura”. Od 1953 roku książki wydawano w serii Biblioteka „Kultury”, w 1962 roku z pras drukarskich zszedł pierwszy numer „Zeszytów Historycznych”. We Francji funkcjonowanie Instytutu Literackiego opierało się na pracy niewielkiego Zespołu, który tworzyli Jerzy Giedroyc, Józef Czapski, Zofia i Zygmunt Hertzowie oraz Henryk Giedroyc.

Jerzy Giedroyc (1906-2000) - ukończył prawo i historię na Uniwersytecie Warszawskim, pracował m.in. w ministerstwie rolnictwa jako podsekretarz stanu, w ministerstwie przemysłu i handlu był naczelnikiem Wydziału Przemysłowego. Redagował m.in. „Bunt Młodych”, „Politykę”. Po wybuchu II wojny światowej pracował w ambasadzie w Bukareszcie, w wydziale polskim przy poselstwie chilijskim, w biurze polskim przy poselstwie brytyjskim. W 1941 roku wstąpił do Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich gen. Stanisława Kopńskiego. Od 1943 roku kierownik Wydziału Wydawnictw Wojskowych Oddziału Kultury i Prasy 2. Korpusu Polskiego gen. Władysława Andersa. Twórca i dyrektor Instytutu Literackiego, redaktor „Kultury”, „Zeszytów Historycznych” oraz Biblioteki „Kultury”.

Zofia Hertz (1911-2003) - przed wojną jako pierwsza kobieta została notariuszem. W 1941 roku wraz z mężem Zygmuntem zostali deportowani w głąb Rosji do Maryjskiej Republiki Autonomicznej, a po amnestii oboje przedostali się do Buzuluku i wstąpili do Armii Polskiej w ZSRR gen. Władysława Andersa. Współpracę z Jerzym Giedroyciem rozpoczęła w 2. Korpusie Polskim w 1943 roku. Od Rzymu związana z Instytutem Literackim, uczestniczyła w jego założeniu. Wraz z mężem Zygmuntem przenieśli się do Maisons-Laffitte. Najbliższa współpracownica Jerzego Giedroycia, nazywana „strażnikiem” i „wesołą” „Kultury”.

Henryk Giedroyc (1922) - żołnierz 2. Korpusu Polskiego gen. Władysława Andersa, od 1952 roku związany z Instytutem Literackim. Obecnie zgodnie z wolą brata Jerzego jego dyrektor.

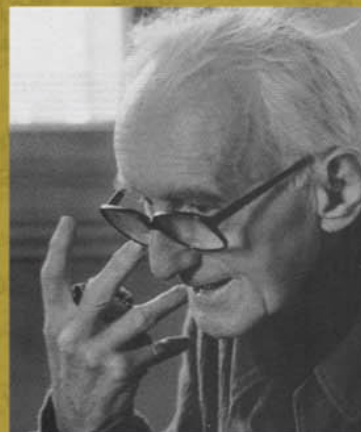
Zdaniem Jerzego Giedroycia siedziba „Kultury” miała charakter zupełnie specjalny, stanowiła rodzaj zakonu, gdzie się pracuje i żyje...

Wokół „Kultury” Redaktor stworzył krąg współpracowników z Jullusem Mieroszewskim - Londynczykiem na czele, z Andrzejem Bobkowskim, Gustawem Herlingiem-Grudzińskim - korespondentem włoskim, Konstantym A. Jeleńskim, Czesławem Miłoszem, Jerzym Stempowskim oraz Leopoldem Ungerem - Brukselczykiem.

Krąg ten zmieniał się w czasie funkcjonowania wydawnictwa.

Zygmunt Hertz (1908-1979) - żołnierz Armii Polskiej w ZSRR, Armii Polskiej na Wschodzie, później w 2. Korpusie Polskim. Od początku należał do Zespołu Instytutu Literackiego, jeden z najbliższych współpracowników Jerzego Giedroycia.

Józef Czapski (1896-1993) - malarz i pisarz, brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej, w latach 1924-1933 przebywał w Paryżu. W latach 1939-1941 był więźniem łagrow, w latach 1941-1942 poszukiwał z polecenia gen. Andersa zaginionych oficerów polskich - zamordowanych w Katyniu. Szef Wydziału Propagandy Armii Polskiej na Wschodzie gen. Andersa, później Oddziału Kultury i Prasy 2. Korpusu Polskiego do 1944 roku. Szef Samodzielnego Wydziału Kultury i Prasy przy Delegaturze 2. Korpusu Polskiego do spraw Uzupelnienia we Francji od września 1945 r. Współzałożyciel Instytutu Literackiego w Rzymie. Po przeniesieniu wydawnictwa do Francji zamieszkał razem z Zespołem w Maisons-Laffitte. Jeden z najbliższych współpracowników Jerzego Giedroycia.

„Kultura” a kraj.

Niepodległa i demokratyczna Polska w zjednoczonej Europie stanowiła dla Zespołu paryskiej „Kultury” cel nadrzędny. Oddziaływanie na Kraj wolnym słowem stało się jednym z podstawowych założeń linii politycznej Jerzego Giedroycia, pomimo przekonania o nieodwracalności wielu zmian nad Wisłą.

„Kultura” w tej strategii odgrywała rolę pierwszoplanową. W miesięczniku powstał dział *Kraj*, a na łamach pisma opublikowano fragment reportażu Aleksandra Janty-Polczyńskiego *Wracam z Polski* o trzymiesięcznym pobycie nad Wisłą w 1948. W całości został on wydany nakładem Jerzego Giedroycia rok później.

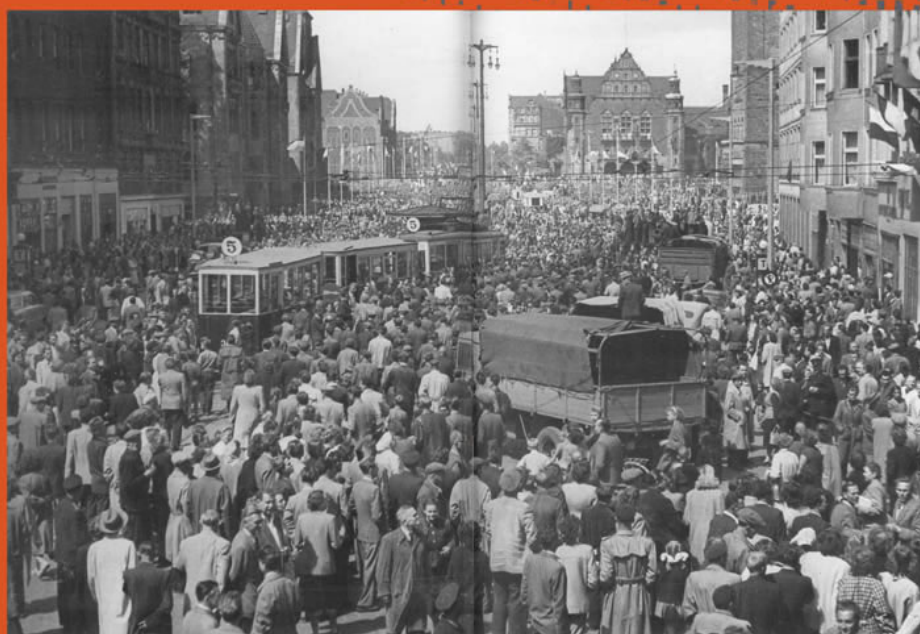
W latach 1952-1953 ukazały się specjalne tzw. krajowe numery „Kultury” w pięciu tomach. *Ramy życia w Polsce* stanowiły pracę zbiorową, w której przedstawiono sowytyzację życia gospodarczego, politycznego, społecznego i kulturalnego, a także położenie Kościoła w Polsce.

Jerzy Giedroyc nie dał się odciąć od kraju i najważniejsze, zdaniem Zespołu, teksty z miesięcznika oraz wydawnictwa Instytutu wysyłało do Polski na tzw. papierze biblijnym. Za „żelazną kurtynę” docierało także dzięki pomocy min. dyplomatów, literatów, sportowców, artystów czy marynarzy.

Ta postawa odróżniała paryską „Kulturę” od innych ośrodków emigracyjnych po drugiej wojnie światowej, gdzie przeważała idea budowania polskiego państwa na wygnaniu, a dyskusję o roli emigracji prowadzono przy odrzuceniu wszelkich form kontaktów z Polską.

Krajowe numery „Kultury” przedstawiały wszystkie aspekty życia gospodarczego, kulturalnego i społecznego w Polsce pod rządami komunistów. Przygotowane przez Ośrodek Badań Europy Środkowej w Paryżu były pierwszym tego rodzaju opracowaniem syntetycznym.

Poznań 1956 r.